

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੂਬ

ਭਾਗ-3

ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦੁ ਵੇਦ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਜੀਅ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੇਦ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੂਪ ਵਿਸਮਾਦ ਰੰਗ ॥” (ਪੰਨਾ-8੬੩)

“ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭਿ ਸਾਚੈ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ॥
ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਹੀ ਜੇਹਾ ਉਪਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-੧ 5੬)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨਤਾ ਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿੰਗਾਰ ਹੈ। ਸਬੂਲ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਹਰ ਵਸਤੂ, ਸੀਮਤ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨੈਨ-ਨਕਸ਼, ਕੱਦ, ਸਿਹਤ, ਰੰਗ ਆਦਿ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਅੰਤ ‘ਭਿੰਨਤਾ’ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਨਿਰਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਭੀ ਸੂਖਮ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅੰਤਿਅੰਤ ਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ, ਇਹਨਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਤੇ ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ —

ਮਤ-ਭੇਦ

ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ

ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ

ਸਾੜੇ

ਘਿਰਨਾ

ਝਗੜੇ

ਲੜਾਈਆ

ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ

ਜ਼ੁਲਮ

ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਜਾਹ ਨਾਲ, ‘ਧਰਮ’ ਜਾਂ ‘ਮਜ਼ਹਬ’ ਬਦਨਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ

ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਮੰਤਵ ਲਈ, 'ਧਰਮ' ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, 'ਸਿਟਾ', ਉਸਦੇ
ਐਨ ਉਲਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਆਮ ਜਨਤਾ ਤਾਂ, 'ਜੀਵਨ' ਨੂੰ —

ਉਚੇਰਾ

ਚੰਗੇਰਾ

ਸੁਹਣੇਰਾ

ਸੁਖਦਾਇਕ

ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲਾ

ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ

ਬਨਾਉਣ ਲਈ, ਯਾ ਨਿਜੀ ਸੁਆਰਥ ਲਈ, 'ਧਰਮ' ਯਾ 'ਮਜ਼ਹਬ' ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ
ਜਦ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ 'ਤਅੱਸੁਬ' ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ —

ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ —

ਲੜਾਈਆਂ

ਝਗੜੇ

ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ

ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ

ਜ਼ੁਲਮ

ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਨਿਸਚਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਨੂੰ ਠੇਸ ਵਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਰੱਬੀਅਤ' ਅਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੀ ਬਾਬਤ 'ਸ਼ੱਕ' ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦਾ,
'ਰੱਬ' ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ
ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਕੇ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਭੀ, ਪੈਦਾ
ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਟਾਕਰਾ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਜੋ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹਾਥੀ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ, ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਓਪਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ,
ਹਰੇਕ ਅੰਨ੍ਹਾ, ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕੁਝ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਉਸ ਨੇ, ਹਾਥੀ ਨੂੰ
ਹੱਥ ਨਾਲ ਟੋਹ ਕੇ, ਜਾਣਿਆ ਸੀ। ਇਉਂ ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ,
ਉਹ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਤੇ ਝਗੜਦੇ ਰਹੇ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ —

ਪਰਮਾਤਮਾ

ਆਤਮਾ

ਮਾਇਆ

ਗੁਰੂ

ਸੰਤ

ਸਾਧੂ

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਧਾਰਮਿਕ ਸੇਵਾ

ਕੁਰਬਾਨੀ

ਸਿਮਰਨ

ਕਲਿਆਣ

ਮੁਕਤੀ

ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ, ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਯਾ ਗਿਆਨ ਭੀ, ਓਪਰਾ, ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਗਲਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਯਾ ਗਲਤ ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਹੀ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੁਬ ਦਾ ਬੀਜ, ਉਪਜਦਾ ਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਯਾ ਬੇ-ਸਮਝੀ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹੋਏ —

ਝਗੜੇ

ਲੜਾਈਆਂ

ਦਵੈਤ

ਨਫ਼ਰਤ

ਧੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ

ਜ਼ੁਲਮ

ਆਪਣਿਆਂ ਅਤੇ ਬਿਗਾਨਿਆਂ, ਸਭ ਤੇ ਢਾਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੀ ‘ਜੜ’ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਨ, ਸਾਡੀ ਬੇਸਮਝੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ —

ਅਧੂਰਾ

ਗਲਤ ਤੇ

ਇਕ-ਤਰਫ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੂਬ ਵਰਗਾ ‘ਅਸਾਧ ਰੋਗ’ ਯਾ ‘ਕੈਂਸਰ’ (cancer) ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ —

“ਘਾਟਿ ਨ ਕਿਨਹੀ ਕਹਾਇਆ॥ ਸਭ ਕਹਤੇ ਹੈ ਪਾਇਆ॥” (ਪੰਨਾ-੭੧)

“ਸਭੁ ਕੋ ਪੂਰਾ ਆਪੇ ਹੋਵੈ ਘਟਿ ਨ ਕੋਈ ਆਖੈ॥” (ਪੰਨਾ-੪੬੯)

ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਖਮ ‘ਹਉਮੈ’ ਕਰਕੇ, ਹਰੇਕ ਮਨੁਖ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਦਾ —

ਰੱਬ

ਗੁਰੂ

ਸਿਧਾਂਤ

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਕਰਮ

ਧਰਮ

ਮਰਿਆਦਾ

ਭਗਤੀ

ਸੰਬੰਧੀ —

ਸਮਝ

ਗਿਆਨ

ਨਿਸਚਾ

ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ

ਪਾਠ-ਪੂਜਾ

ਹੀ

ਅਭੁਲ

ਅਟੱਲ ਅਤੇ

ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ।

ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਅਧੂਰੇ ਅਤੇ ਗ਼ਲਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ, ਮਨੁਖ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ 'ਠੋਸਣ' ਲਈ, ਹਰ ਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚ ਅਪਨਾਏ ਹੋਏ ਫੋਕਟ-ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਾਣੀ—'ਰੱਬੀ-ਦਾਤ' ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਹੋ ਪਾਣੀ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਸੁੱਚਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ 'ਭਾਂਡਿਆਂ' ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ ਲਗ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਪਾਣੀ ਭੀ ਭਿਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਉਹੋ ਪਾਣੀ 'ਕੱਚ' ਦੇ ਗਲਾਸ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ 'ਪਲੀਤ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੀਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੇ 'ਸਟੀਲ' (steel) ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਸੁੱਚਾ' ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਤਨੀ ਅਨੌਖੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਪਾਣੀ ਯਾ ਚਾਹ

ਦੂਜੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ,

ਹੱਥ ਲਗੇ ਤੋਂ,

ਕਚ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਿਚ,

ਚੀਨੀ ਦੇ ਕੱਪ ਵਿਚ,

'ਜੂਠੀ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—ਪਰ 'ਦੁੱਧ' ਯਾ ਘਿਉ 'ਜੂਠਾ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਯਾ ਡਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਘਿਅ ਪਟ ਭਾਂਡਾ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ॥ ਐਸਾ ਭਗਤੁ ਵਰਨ ਮਹਿ ਹੋਇ॥
(ਪੰ.-੭੨੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਧਾਰਮਿਕ-ਤਅੱਸੁਬ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰਸਮ ਅਤੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਮ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਭੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੇ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ' ਦੀ 'ਕਟੜਤਾਈ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਨ ਦਾ ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਯਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

“ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ॥ ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ॥

ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ॥ ਇਹ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ॥
 ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ॥ ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ॥ ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ॥” (ਪੰ-੪੭੨)

“ਕੁਬੁਧਿ ਡੂਮਣੀ ਕੁਦਇਆ ਕਸਾਇਣਿ
 ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਘਟ ਚੂਹੜੀ ਮੁਠੀ ਕ੍ਰੋਧਿ ਚੰਡਾਲਿ॥
 ਕਾਰੀ ਕਢੀ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾਂ ਚਾਰੇ ਬੈਠੀਆ ਨਾਲਿ॥
 ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਕਰਣੀ ਕਾਰਾਂ ਨਾਵਣੁ ਨਾਉ ਜਪਹੀ॥
 ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਉਤਮ ਸੇਈ ਜਿ ਪਾਪਾਂ ਪੰਦਿ ਨ ਦੇਹੀ॥” (ਪੰਨਾ-੯੧)

“ਕਹੁ ਪੰਡਿਤ ਸੂਚਾ ਕਵਨੁ ਠਾਉ॥ ਜਹਾਂ ਬੈਸਿ ਹਉ ਭੋਜਨ ਖਾਉ॥੧॥
 ਅਗਨਿ ਭੀ ਜੂਠੀ ਪਾਨੀ ਜੂਠਾ ਜੂਠੀ ਬੈਸਿ ਪਕਾਇਆ॥
 ਜੂਠੀ ਕਰਛੀ ਪਰੋਸਨ ਲਾਗਾ ਜੂਠੇ ਹੀ ਬੈਠਿ ਖਾਇਆ॥੩॥
 ਗੋਬਰੁ ਜੂਠਾ ਚਉਕਾ ਜੂਠਾ ਜੂਠੀ ਦੀਨੀ ਕਾਰਾ॥
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਤੇਈ ਨਰ ਸੂਚੇ ਸਾਚੀ ਪਰੀ ਬਿਚਾਰਾ॥੪॥” (ਪੰਨਾ-੧੧੯5)

ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੂਪ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਕਦੇ ‘ਹਉਮੈ’ ਨੂੰ ‘ਧਰਮ’ ਦੀ ‘ਪਾਣ’ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਕਿ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸਬ’ ਦੁਆਰਾ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਮਾਰੂ ‘ਜ਼ਹਿਰ’ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੇਅੰਤ ਝਗੜੇ, ਲੜਾਈਆਂ, ਤਬਾਹੀ, ਜ਼ੁਲਮ, ਨਿਰਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਤੇ ਢਾਹੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸਬ’ — ‘ਸੰਗਠਨ’ (organised) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਤਅੱਸਬ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉਠਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ —

ਨੀਵਾਂ

ਮਲੇਛ

ਕਾਫ਼ਰ

ਕੱਚਾ-ਪਿੱਲਾ

ਮਨਮੁਖ

ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ

ਤੇ —

ਘਿਰਨਾ ਕਰਨੀ
ਦਵੈਤ ਕਰਨੀ
ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਨਾ
ਝਗੜੇ ਕਰਨੇ
ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ
ਲੁਟ-ਮਾਰ ਕਰਨੀ
ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਣੀ
ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨੇ

ਆਦਿ — ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੂਬ’ ਦੇ ਅਧੀਨ — ਸਾਡੀ ‘ਹਉਮੈ’ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ —

ਚੰਗੇ

ਨੇਕ

ਉਚੇ

ਸੁਚੇ

ਧਰਮੀ

ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ

ਪਾਰਗਰਾਮੀ

ਮਹਾਂਪੁਰਖ

ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ

ਸਮਝਣਾ ਭੀ ਧਾਰਮਿਕ ‘ਹਉਮੈ’ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਪਰ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਇਉਂ ਹੋੜਦੀ ਹੈ —

“ਇਕਿ ਗਾਵਤ ਰਹੇ ਮਨਿ ਸਾਦੁ ਨ ਪਾਇ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਗਾਵਹਿ ਬਿਰਥਾ ਜਾਇ॥

ਗਾਵਣਿ ਗਾਵਹਿ ਜਿਨ ਨਾਮ ਪਿਆਰੁ॥

ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ-158)

“ਨਾਨਕ ਤੇ ਨਰ ਅਸਲਿ ਖਰ ਜਿ ਬਿਨੁ ਗੁਣ ਗਰਬੁ ਕਰੰਤ॥”

(ਪੰ.-੧੪੧੧)

“ਮਨ ਮੋਹਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਮਹਾ ਅਹੰਕਾਰਾ॥
ਪੂਜਾ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰਾ॥
ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਤਨਿ ਚਕ੍ਰ ਬਣਾਏ॥
ਅੰਤਰ ਕੀ ਮਲੁ ਕਬ ਹੀ ਨ ਜਾਏ॥” (ਪੰਨਾ-੧੩੪੪)

“ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰਿ ਮਨ ਮੈ ਧਰੈ ਗੁਮਾਨੁ॥
ਨਾਨਕ ਨਿਹਫਲ ਜਾਤ ਤਿਹ ਜਿਉ ਕੁੰਚਰ ਇਸਨਾਨੁ॥” (ਪੰਨਾ-੧੪੨੪)

ਮਾਨ ਅਭਿਮਾਨ ਮੰਧੇ ਸੋ ਸੇਵਕ ਨਾਹੀ ॥ (ਪੰਨਾ-51)

“ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ॥
ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਵੈ ਸਗਲੇ ਬਿਰਥਾਰੇ॥” (ਪੰਨਾ-੨੭੪)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੋਇਆ, ਕਿ

ਸਾਡੀ ‘ਹਉਮੈ’ ਹੀ

ਧਾਰਮਿਕ ਅਭਿਮਾਨ

ਅਤੇ

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੁਬ

ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਇਸ ‘ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨ’ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ, ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ ‘ਧਰਮ’ ਦੀ ਹੀ —

ਨਿਰਾਦਰੀ

ਨਿਖੇਧੀ

ਬੇ-ਮੁਖਤਾਈ

ਬੇ-ਸਿਦਕੀ

ਬਦਨਾਮੀ

ਦਾ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ‘ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ’ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਡੇ ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਜਨੂੰਨ’ ਦਾ ਆਮ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਅਤਿ ਭੈੜਾ, ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ‘ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ’ ਤੇ ‘ਧਰਮ’ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ

ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ‘ਧਰਮ’ ਵਲੋਂ ‘ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ’, ‘ਬੇ-ਮੁਖਤਾਈ’, ‘ਬੇ-ਸਿਦਕੀ’ ਅਤੇ ‘ਨਾਸਤਿਕਤਾ’ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ, ਹਉਮੈ-ਵੇੜੇ, ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਜਨੂੰਨ’ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿਸਾ ਹੈ।

‘ਅੰਨ੍ਹੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜੋਸ਼’ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ, ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਪਾਪ-ਪੁੰਨ, ‘ਦੈਵੀ ਗੁਣ’ ਤੇ ‘ਅਸੁਰੀ ਅਉਗਣਾਂ’ ਵਿਚਕਾਰ ‘ਨਿਰਣਾ’ ਕਰਨ ਦੀ, ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਹਰ ਇਕ ‘ਧਰਮ’ ਸਾਨੂੰ ਦਇਆ, ਖਿਮਾ, ਮੈਤ੍ਰੀ-ਭਾਵ, ਪਿਆਰ, ਸੇਵਾ ਆਦਿ, ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ।

ਚਾਨਣ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਾਉਂ ‘ਹਨੇਰਾ’ ਹੈ।

ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਾਉਂ ‘ਮਾਇਆ’ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦੇ ‘ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ’, ‘ਅੰਧ-ਗੁਬਾਰ’ ਵਿਚੋਂ ‘ਹਉਮੈ’ ਉਪਜਦੀ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ‘ਹਉਮੈ’ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਲਾਹੀ ‘ਭਾਵਨਾ’ ਨਹੀਂ ਹੈ।

‘ਚਾਨਣ’ ਦੇ ‘ਹਨੇਰ’ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਤੇ ਮੁਤਜ਼ਾਦ ਹਨ।

ਹਉਮੈ ਦਾ ‘ਅਹਿੰਸਾਸ’ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ‘ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ’ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਤੇ ਮੁਤਜ਼ਾਦ ਹਨ।

ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਸਤੀ ‘ਸੱਚ’ ਅਤੇ ਅੱਟਲ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਦੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਮਨ ਦਾ ‘ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ’ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ, ‘ਅਗਿਆਨਤਾ-ਰੂਪੀ ਮਾਇਆ’ ਨੇ ‘ਜੀਵ’ ਨੂੰ, ਜਨਮਾਂ ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ, ‘ਹਉਮੈ’ ਦੀ ‘ਅਫੀਮ’ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ‘ਸਵਾ’ ਛਡਿਆ ਹੈ।

“ਤਿਹੀ ਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰੁ ਭ੍ਰਮਿ ਸੁਤਾ ਸੁਤਿਆ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ॥” (ਪੰਨਾ-੯੨)

ਸਾਰਿਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ‘ਰੋਗਾਂ’ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਣ ‘ਪਰਮੇਸ਼ਰ’ ਨੂੰ ‘ਭੁਲਣਾ’ ਜਾਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ।

“ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਭੁਲਿਆਂ ਵਿਆਪਨਿ ਸਭੇ ਰੋਗ॥

ਵੇਮੁਖ ਹੋਏ ਰਾਮ ਤੇ ਲਗਨਿ ਜਨਮ ਵਿਜੋਗ॥” (ਪੰਨਾ-੧੩5)

“ਤੂੰ ਵਿਸਰਹਿ ਤਾਂ ਸਭੁ ਕੋ ਲਾਗੂ ਚੀਤਿ ਆਵਹਿ ਤਾਂ ਸੇਵਾ॥” (ਪੰ.-੩੪੩)

“ਭੂਲਿਓ ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਉਰਝਾਇਓ॥” (ਪੰਨਾ-੭੨)

ਇਹ ਹਉਮੈ ਦਾ ਰੋਗ, ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਹੋਇਆ, ਬਲਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਡਾਢਾ ਚਿੰਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਫ਼ਰਕ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤਾਂ ਮੋਟੀ-ਠੁੱਲੀ, ‘ਹਉਮੈ’ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ‘ਸੂਖਮ’ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਲੋਹੇ ਦੇ ਠੁਲੇ ਜੰਜੀਰ ਤਾਂ ਤੋੜਨੇ ਸੌਖੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਿਮਾਗੀ ਸਿਆਣਪ, ਉਕਤੀਆਂ-ਜੁਗਤੀਆਂ, ਫਿਲੌਸਫੀਆਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਰੋਸ਼ਮ ਦੇ ਫੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਣਾ ਅਤਿ ਕਠਨ ਹੈ।

‘ਧਰਮ’ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਤੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਮਾਈ ਬਗੈਰ, ਫੋਕੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ ‘ਪਖੰਡ’ ਹੈ।

“ਅਵਰ ਉਪਦੇਸੈ ਆਪਿ ਨ ਕਰੈ ॥

ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਜਨਮੈ ਮਰੈ॥” (ਪੰਨਾ-੨੬੯)

“ਉਪਦੇਸੁ ਕਰੈ ਆਪਿ ਨ ਕਮਾਵੈ ਤਤੁ ਸਬਦੁ ਨ ਪਛਾਨੈ॥” (ਪੰ.-੩੪)

ਸਾਧਿਆ ਹੋਇਆ ‘ਸਖਸ਼ੀ ਜੀਵਨ’ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਸਰਦਾਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਹੈ।

“ਜਿਸ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ਬਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥

ਤਿਸ ਕੀ ਸੀਖ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰੁ॥” (ਪੰਨਾ-੨੬੯)

“ਪ੍ਰਥਮੇ ਮਨੁ ਪਰਬੋਧੈ ਅਪਨਾ ਪਾਛੈ ਅਵਰ ਗੀਝਾਵੈ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਜਪੁ ਹਿਰਦੈ ਜਾਪੈ ਮੁਖ ਤੇ ਸਗਲ ਸੁਨਾਵੈ॥” (ਪੰਨਾ-੩੪੧)

“ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਤਾ ਪਾਰਸੁ ਹੋਵੈ ਪਾਰਸੁ ਹੋਇ ਤ ਪੂਜ ਕਰਾਏ॥

ਜੋ ਉਸੁ ਪੂਜੇ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਏ ਦੀਖਿਆ ਦੇਵੈ ਸਾਚੁ ਬੁਝਾਏ॥” (ਪੰ.-੪੯੧)

“ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ॥

ਸੁਨਤ ਕਹਤ ਰਹਤ ਗਤਿ ਪਾਵਹੁ॥” (ਪੰਨਾ-੨੪੯)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨੌਂ-ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ‘ਵਿਸ਼ਵ-ਧਰਮ’ ਯਾ ‘ਆਈ

ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ' ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਅਨੂਪਮ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਇਸ 'ਸਰਬੱਗ-ਧਰਮ' ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰ ਕੇ, ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ —

ਮੁਸਲਮਾਨ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ
ਹਿੰਦੂ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ
ਵੈਸ਼ਨਵ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਵੈਸ਼ਨਵ
ਜੋਗੀ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਜੋਗੀ
ਪੰਡਿਤ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਪੰਡਿਤ

ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਚਾਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ —

“ਮਿਹਰ ਮਸੀਤਿ ਸਿਦਕੁ ਮੁਸਲਾ ਹਕੁ ਹਲਾਲੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥
 ਸਰਮ ਸੁੰਨਤਿ ਸੀਲੁ ਰੋਜਾ ਹੋਹੁ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ॥
 ਕਰਣੀ ਕਾਬਾ ਸਚੁ ਪੀਰੁ ਕਲਮਾ ਕਰਮ ਨਿਵਾਜੁ ॥
 ਤਸਬੀ ਸਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਸੀ ਨਾਨਕ ਰਖੈ ਲਾਜੁ ॥”

(ਪੰਨਾ-੧੪)

“ਕੰਠੇ ਮਾਲਾ ਜਿਹਵਾ ਰਾਮੁ ॥
 ਸਹੰਸੁ ਨਾਮੁ ਲੈ ਲੈ ਕਰਉ ਸਲਾਮੁ ॥
 ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਰਾਮ ਗੁਨ ਗਾਵਉ ॥
 ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਦੋਉ ਸਮਝਾਵਉ ॥”

(ਪੰਨਾ-੪੭੯)

“ਸੋ ਮੁਲਾਂ ਜੋ ਮਨ ਸਿਉ ਲਰੈ ॥
 ਗੁਰ ਉਪਦੇਸਿ ਕਾਲਿ ਸਿਉ ਜੁਰੈ ॥
 ਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਾ ਮਰਦੈ ਮਾਨੁ ॥
 ਤਿਸੁ ਮੁਲਾ ਕਉ ਸਦਾ ਸਲਾਮੁ ॥”

(ਪੰਨਾ-੧੧5੯)

“ਏਕੇ ਕਉ ਸਚੁ ਏਕਾ ਜਾਣੈ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਦੂਰਿ ਕੀਆ ॥
 ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲੁ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਥੀਆ ॥ (ਪੰ.-੯੪)

“ਮਨ ਤਨ ਅੰਤਰਿ ਸਿਮਰਨ ਗੋਪਾਲ ॥

ਸਭ ਉਪਰਿ ਹੋਵਤ ਕਿਰਪਾਲ॥
 ਆਪਿ ਦ੍ਰਿੜੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ॥
 ਨਾਨਕ ਓਹੁ ਬੈਸਨੋ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਵੈ॥”
 “ਭਗਉਤੀ ਭਗਵੰਤ ਭਗਤਿ ਕਾ ਰੰਗੁ॥
 ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ ਦੁਸਟ ਕਾ ਸੰਗੁ॥
 ਮਨ ਤੇ ਬਿਨਸੈ ਸਗਲਾ ਭਰਮ॥
 ਕਰਿ ਪੂਜੈ ਸਗਲ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ॥
 ਸਾਧਸੰਗਿ ਪਾਪਾ ਮਲੁ ਖੋਵੈ॥
 ਤਿਸ ਭਗਉਤੀ ਕੀ ਮਤਿ ਉਤਮ ਹੋਵੈ॥”
 “ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਜੋ ਮਨੁ ਪਰਬੋਧੈ॥
 ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਆਤਮ ਮਹਿ ਸੋਧੈ॥

(ਪੰਨਾ-੨੭੪)

ਇਸ ਵਿਸ਼ਵ-ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਬਗਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ —

1. ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
 ਸਿਰੁ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾ ਪਾਵ ਹੈ॥
 ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਉ ਜੇਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਵ ਹੈ॥ (ਪੰ.-੧੧੬੪)
2. ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ, ਰੱਬੀ ‘ਕਲਾਮ’ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
 “ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥
 ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥” (ਪੰ.-੧੩੪੯)
 “ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕ॥ ਕਹ ਕਰੈ ਮੁਲਾਂ ਕਹ ਕਰੈ ਸੇਖ॥
 (ਪੰ.-੧੧58)

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ‘ਵਿਸ਼ਵ-ਧਰਮ’ ਵਿਚ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ’ ਤਅੱਸੁਬ ਲਈ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਰਵਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਤੇ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ‘ਨਾਮ-ਲੇਵਾ’ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ

‘ਕਹਿਲਾਉਣ’ ਵਾਲੇ, ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ, ਤਅੱਸੁਬ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਆਤਮਿਕ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ‘ਦੂਜਾ-ਭਾਉ’ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ

ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ
ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਦੀ
ਸਾਝੀਵਾਲਤਾ

ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹ ‘ਦੂਜੇ-ਭਾਉ’ ਜਾਂ ‘ਦੂਜੇ-ਦੋਇ’ ਦਾ ਭਰਮ ਹੀ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦਾ

ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ —

“ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਬਸੰਤ ਕੀ ਲਗੈ ਨ ਸੋਇ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਜਲਿਆ ਦੂਜੈ ਦੋਇ॥”

(ਪੰਨਾ-੧੧੭੬)

ਬੜੀ ਦੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ‘ਦੂਜੇ-ਦੋਇ’ ਵਾਲੇ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੇ ਭਾਂਬੜ, ‘ਧਰਮਾਂ’ ਅਤੇ ‘ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ’ ਵਿਚ ਭੀ ਬਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ‘ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਗੁਰਬਾਣੀ’ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ, ‘ਦੂਜੇ ਦੋਇ’ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ।

‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਜ਼ਹਰੀਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਅਸੀਂ —

- 1) ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਗਰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ, ਸਿਆਣਪਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਯਾ ਰੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਘੜ’ ਕੇ ਨਿੱਜੀ, ਮਾਇਕੀ, ਸਾਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਸੁਆਰਥ ਯਾ ਭਾਵਕ ਨਿਸਚਿਅਾਂ (personal idiosyncrasies) ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ।
- 2) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਆਤਮਿਕ ਗੁੱਝੇ ‘ਭੇਦ’ ਅਤੇ ‘ਤੱਤ’

ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਧਰਮ ਦੇ ਆਪੂੰ ਘੜੇ ਹੋਏ ਫੋਕੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- 3) ਇਹ ਸਾਡੀ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਾਂ ਨਿਸਚੇ, ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਅੱਡ-ਅੱਡ ‘ਫਿਰਕੇ’ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਅਤੇ ‘ਅਸਲੀ’ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- 4) ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਮਰਿਆਦਾ, ਰਸਮਾਂ, ਲਿਬਾਸ ਆਦਿ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਉ ਝਗੜਾ ਅਤੇ ‘ਤਅੱਸੁਬ’ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।
- 5) ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ‘ਇਸ਼ਟ’ ਅਤੇ ‘ਉਪਦੇਸ਼’ ਇਕੋ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਅਸੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਸੁਖਮ ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ, ਮੁੱਢਲੀ ‘ਤੱਤ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ’ ‘ਮਰਿਆਦਾ’ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 6) ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ‘ਮਜ਼ਹਬ’ ਯਾ ‘ਧਰਮ’ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ‘ਤਅੱਸੁਬ’ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।
- 7) ਗੰਧਲੀ ਬੁੱਧੀ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੁਬ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਜ਼ਹਰੀਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਯਾ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ‘ਮਚਲੇ’ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।
- 8) ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ —
 ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।
 ਨਿਰਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੇ ਅਤਿਅੰਤ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ,
 ਅਤੇ “ਜੋ ਮੈਂ ਕੀਆ ਸੋ ਮੈਂ ਪਾਇਆ” ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ
 ਅਤੇ ਜਮਾਂ ਦੇ ਵਸ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।
- 9) ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਚੇਰਾ ਯਾ ਚੰਗੇਰਾ ਦਰਸਾਉਣ ਜਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ,
 ‘ਤਅੱਸੁਬ’ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ — ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਤਅੱਸੁਬ’

ਦੁਆਰਾ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ‘ਧਰਮ’ ਲਈ ਵਿਰੋਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

- 10) ਇਹ ਕਿਤਨੀ ਵਿਅੰਗਮਈ (ironical) ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਕੁਕਰਮ, ਜੁਲਮ, ਪਾਪ ਦੀ, ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ ਯਾ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹੀ ਕੁਕਰਮ, ਜੁਲਮ, ਪਾਪ, ਧਾਰਮਿਕ ਤਅੱਸੁਬ ਦੇ ਪੜਦੇ ਹੇਠ, ਜਾਇਜ਼, ਨੇਕ ਅਤੇ ਸੁਆਬ ਅਥਵਾ ਪੁੰਨ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- 11) ਇਹ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੁਬ’ ਦਾ ਮੁਹਲਿਕ ‘ਅਉਗਣ’, ਸਿਰਫ਼ ਇਨਸਾਨਾਂ ਤਾਈਂ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਇਸ ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਰੀ ਯਾ ਮੁਕਤ ਹਨ – ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਹਬ ਇਕੋ ‘ਹੁਕਮ’ ਹੈ – ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ – ਅਣਜਾਣੇ ਅਤੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਪਾਲਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
- 12) ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਫੈਲਾਉ ਲਈ ਮੈਤ੍ਰੀ-ਭਾਵਨਾ, ਪਿਆਰ, ਦਇਆ, ਏਕਤਾ, ਸੇਵਾ, ਆਦਿ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੇ ਪਾਗਲਪਨ ਵਿਚ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਮਾਰਧਾੜ, ਜ਼ੋਰ-ਜੁਲਮ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਪਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।
ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ, ਮਖੌਲ ਅਤੇ ਪਖੰਡ ਹੈ।
- 13) ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ ਦੀ ‘ਤਪਸ਼’ ਵਿਚ ਠੰਢ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਭਾਂਬੜ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅੱਗ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬੁਝਾਵੇ?
- 14) ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਵਰਗੇ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ‘ਭਾਂਬੜਾਂ’ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ, ਮਜ਼ਹਬੀ – ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਹੀ ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦਾ ‘ਬਾਲਣ’ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਂਬੜ ਹੋਰ ਭੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
- 15) ‘ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੇ ਰੋਗ ਦਾ ਇਲਾਜ ਯਾ ਅਗਨੀ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਇਕ ਦਾਰੂ ਅਮੋਲਕ ਠੰਢਾ ‘ਨਾਮ’

ਹੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਮਨ ਮੇਰੇ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਾ ਓਲਾ ॥

ਤੁਝੈ ਨ ਲਾਗੈ ਤਾਤਾ ਝੋਲਾ ॥”

(ਪੰਨਾ-੧੭੯)

ਸਾਡਾ ਵਤੀਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ —

ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥
(ਪੰ.੧੨੯੯)

